

גבולות, זהויות וטריטוריאליות במזרח התיכון: שבעה כפרים שיעיים כמקרה מבחן*

אשר קאופמן

מאמר זה עוקב אחר גורלם של שבעת הכפרים השיעיים היחידים בתחום המנדט הבריטי בארץ ישראל, החל בתקופת סימון הגבול בין שטחי המנדטים הבריטי והצרפתי (1919-1924) וכלה בתביעת חזבאללה להשבת שטחיהם ללבנון (2000). הכפרים נכללו בתחום המנדט הבריטי ותושביהם הפכו לחלק מן הקהילה הפלסטינית המתהווה, על אף שבמסגרת הדיונים על סימון הגבול נטען לראשונה כי השיעים שייכים ללבנון. המאמר בוחן את היחסים של תושבי הכפרים עם היישוב היהודי ועם האוכלוסייה הערבית-הסונית בין השנים 1924-1948, את גורלם כפליטים פלסטינים בלבנון מ-1948 ועד 1994, ואת מעמדם בלבנון אחרי חוק ההתאזרחות של 1994 שהעניק להם אזרחות לבנונית. סיפור שבעת הכפרים נבחן במקביל משלוש זוויות: זו של הכפריים עצמם, הזווית הפלסטינית והזווית הלבנונית. הנרטיבים השונים מאירים נושאים כמו המורשת הקולוניאלית במזרח התיכון, היווצרותן של זהויות לאומיות, דינמיקה של גבולות באזור ופוליטיקה פנימית לבנונית.

מחקרים היסטוריים רבים העוסקים בהיבטים פוליטיים וחברתיים של המזרח התיכון המודרני מקדישים תשומת לב רבה לתמונה הכוללת של נושאי מחקרם. כך למשל, עבודות על הסכסוך הישראלי-ערבי דנות בנושאי המלחמות, שיחות השלום והמאבק על ההגמוניה. גם מחקרים על היווצרותה של המפה הגאוגרפית של המזרח התיכון המודרני אחרי מלחמת העולם הראשונה מתמקדים בעיקר בתמונת המקור ועוסקים לרוב ביריבות הבריטית-צרפתית, בהבטחות שהבטיחו הבריטים לתנועה הציונית ולתנועה הלאומית הערבית ובאינטרסים החומריים שהצדדים המערביים שאפו להשיג כמו למשל, מקורות מים, דרכים בעלות חשיבות אסטרטגית וכדומה. מעט מאוד תשומת לב מוקדשת, אם בכלל, לרמת המיקרו ולאוכלוסיות ולקהילות שחוו את האירועים הגדולים של המזרח

---

* ברצוני להודות להלל כהן ולאלידד פרדו על שקראו טיוטות קודמות של המאמר והעירו הערות מועילות.

התיכון המודרני. אולם לעתים, דווקא הסיפור המקומי והקטן יכול להאיר את עינינו באופן שהתמונה הגדולה אינה יכולה. ההיבט המקומי יכול גם לספק לנו פשוט 'סיפור טוב', ו'סיפור טוב' שזוה, לדעתי, הוא סיבה מספקת לכתוב את ההיסטוריה של אירוע או של קהילה. כפי שאראה בשורות הבאות, סיפורה של קהילה אחת, הנמשך מאה שלמה, יכול לחדד את הבנתנו בנושאים שהמחקר לעס לעיפה, כמו בניית זהויות לאומיות, המורשת הקולוניאלית והדינמיקה של הסכסוך הישראלי-ערבי.

המאמר להלן מבקש לבדוק גישה זו באמצעות סיפור גבול שגיבוריו שבעת הכפרים השיעיים היחידים בגבולות ארץ ישראל המנדטורית, כפרים שתושביהם הפכו לפליטים בלבנון ב-1948, יחד עם עוד למעלה ממאה אלף פליטים פלסטינים נוספים. ב-1994, אחרי מאבק ציבורי ממושך, זכו תושבי הכפרים באזרחות לבנונית באמצעות חוק התאזרחות שנוי במחלוקת שחוקק הפרלמנט הלבנוני. במאי 2000, אחרי נסיגת צה"ל מלבנון, עלו הכפרים שוב לכותרות העיתונים בלבנון כאשר ארגון חובאללה – והחרתה החזיקה אחריו ממשלת לבנון – הציג תביעה טריטוריאלית לישראל על שטחי הכפרים האלה.¹ כך, לפי עמדתו הרשמית של חובאללה, משיסתיים המאבק על חוות שבָּעָא בהצלחה, יתפנה הארגון לפריט הבא ברשימת התביעות מישראל וידרוש את שטחי הכפרים הללו. מאז שנת 2000 ולמעשה עד כתיבת שורות אלו אין שבעת הכפרים יורדים מהכותרות בלבנון, הן בשל התביעה הטריטוריאלית מישראל והן בשל שאלת זכאותם לאזרחות לבנונית. בישראל, לעומת זאת, הייתה התייחסות מועטה לפרשת שבעת הכפרים. בעקבות התקריות האלימות באזור חוות שבָּעָא תפס הסכסוך באזור הזה את מרב תשומת הלב הישראלית ואילו שבעת הכפרים נדחקו הצדה בשל חוסר הרלוונטיות שלהם למצב העכשווי בגבול והן משום שהתביעה הלבנונית להשבת שטחיהם נתפסה כמופרכת.

המאמר מורכב מחמישה חלקים. ראשית, אתאר את פרויקט סימון הגבול בין המנדט הבריטי למנדט הצרפתי בין 1919-1924 ואת מקומה של האוכלוסייה השיעית באזור בתהליך סימון קו הגבול הזה. שנית, אבחן את גורלם של שבעת הכפרים מ-1924 ועד 1948 תוך התמקדות בחייהם במסגרת המנדט הבריטי וביחסיהם עם היישוב היהודי מחד גיסא ועם האוכלוסייה הערבית השכנה מאידך גיסא. שלישית, אסקור את גורלם כפליטים פלסטינים בלבנון מ-1948 ועד 1994 ואציג את מצבם על רקע התחזקות כוחה של העדה השיעית כולה במדינה. החלק הרביעי יבחן את מעמדם של תושבי הכפרים בלבנון אחרי חוק ההתאזרחות של 1994 ועד נסיגת צה"ל מדרום לבנון במאי 2000.

1 ראו למשל: *The Daily Star*, 1.12.1999 ומקבץ ידיעות מתוך אחד מאתרי האינטרנט של חובאללה http://www.moqawama.tv/v_resist/vres_99/dec_resi.htm

החלק האחרון של החיבור יבחן את סיפור שבעת הכפרים מהזווית הפלסטינית ויציג נרטיב שונה מן הנרטיב הרווח בלבנון לגביהם.

קביעת הגבול בין לבנון לארץ ישראל

קביעת גבול סוריה, לבנון וארץ ישראל הייתה מורכבת ורגישה מכיוון שבמקום זה (ובצפון עיראק) ניצבו שתי המעצמות – צרפת ובריטניה – זו מול זו ונאלצו לקבוע במדויק את תחום סמכותן הריבונית. אכן, מאמצע מלחמת העולם הראשונה עסקו בריטניה וצרפת במשא ומתן על קביעת תוואי הגבול, משא ומתן שהסתיים במרס 1923, עם החתימה על הסכם הגבולות הרשמי. בריטניה, בלחץ התנועה הציונית, שאפה לדחוף את הגבול צפונה עד נהר הליטאני ואילו צרפת שאפה לכלול בתוך שטחי שליטתה את האזורים הפוריים של ימת החולה והכנרת. בספרות העוסקת בקביעתו של גבול ישראל, לבנון וסוריה יש התייחסות נרחבת לשאלת השליטה על מקורות המים ועל נתיבי תחבורה כאינטרסים הבולטים של הצדדים, אולם יש מעט מחקרים, אם בכלל, המתייחסים להיבט האנושי של סימון הגבול ולהשפעתו קו הגבול הזה על חיי האוכלוסייה המקומית (למשל: ביגר 2001; Hof 1985; Garfinkle 1994). הכוונה כאן במיוחד לאוכלוסייה השיעית הגדולה שחיה באזור הקרוי ג'בל עַאמְל, אוכלוסייה שהייתה ידועה יותר בכינוי מְתוֹאֵלִים (יחיד: מְתוֹאֵלִי). לצורך העקביות ונוחות הדיון אשתמש במאמר זה בשם שיעים, השגור יותר היום, וזאת למרות שלפחות עד אמצע המאה העשרים לא היה מקובל לכנותם כך.

ג'בל עאמל היה ביתה של קהילה שיעית ערה מאז המאה השתים עשרה לפחות. בהדרגה פיתחה קהילה זו זהות מקומית חזקה באזור; הם אלו שהעניקו לחבל הארץ את כינויו, על שם השבט הערבי עַאמְלֵה בן סבא אל־יַמִּינָה שאליו הם מתייחסים. הם קראו לעצמם עַאמְלִיּוֹן וביטאו בכך את העובדה שהם הודתו לא רק עם המשפחה והעדה אלא גם עם הטריטוריה שישבו עליה. בכרוניקות מקומיות ג'בל עאמל מתואר כאזור מוגדר היטב. בצפון הוא תחום בנהר אל־אֻלִי, במערב בים התיכון, במזרח בקו ואדי אל־תִּים היורד דרומה עד גבולה הצפון־מערבי של ימת החולה ובדרום בואדי אל־קֶרְן – נחל כזיב בשמו העברי. באזור זה חיה אוכלוסייה מגוונת שרובה הוא שיעי, אך חיים בה גם סונים, מארונים, דרוזים, יוונים אורתודוקסים ויוונים קתולים.² בימי השלטון העוסמאני לא היה ג'בל עאמל תחום מנהלי נפרד, אלא היה חלק ממחוזות צידון או ביירות. ב־1861 עם הקמת המחוז האוטונומי הנוצרי בהר הלבנון, הוסיף ג'בל עאמל להשתייך

2 ראו למשל: פְּנִי 2002: 18-23. לפי כותב שיעי זה, במשך ההיסטוריה נקבעו גבולות ג'בל עאמל בהתאם לפריסת האוכלוסייה השיעית באזור.

למחוז ביירות ולא היה קשור מבחינה מנהלית למחוז האוטונומי שמצפון לו. במהלך מלחמת העולם הראשונה, ובמיוחד אחריה, החל מאבקה של התנועה הלאומית הלבנונית, נוצרית-מארונית ברובה, להרחבת גבולות המחוז האוטונומי ולהפרדתו משטחי התנועה הלאומית הערבית המתהווה. במסגרת מאבק זה תבעו נוצרים לאומיים לבנונים לכלול גם את אזור ג'בל עאמל בתוך הגבולות של מה שהם כינו 'לבנון הגדולה'. לבסוף נענתה צרפת לתיביעה זו ואפשרה את הקמת לבנון בגבולותיה המורחבים.

צרפת, בתור המעצמה המנדטורית, הייתה זו שבחלקה נפל התפקיד לקבוע במדויק את תוואי הגבולות של הישות הפוליטית החדשה. קביעת הגבול הצפוני והמזרחי של לבנון לא הייתה בעייתית שהרי צרפת שלטה בשני עברי הגבול וזה הפך לעניין צרפתי פנימי. ואכן, צרפת לא טרחה לסמן באופן רשמי ומקצועי את קו הגבול בין סוריה ללבנון, דבר שהוביל ברבות הימים לסכסוכי גבול רבים, המפורסם שבהם התפתח, בסופו של דבר, לסכסוך הישראלי-לבנוני על חוות שֶבְעָא (Kaufman 2002). גבולה הדרומי של לבנון, לעומת זאת, חייב עריכת הסכם עם בריטניה. בדצמבר 1920 הגיעו שתי המעצמות להסכם על תוואי הגבול, הסכם שכלל את שני השלבים הראשונים בכל פרויקט סימון גבולות: הקצאת טריטוריה מסוימת למדינה (allocation), ותיחום – תיאור קו הגבול בהסכם גבולות (delimitation). כפי שצוין לעיל, היו מקורות המים באזור ושאיפות ההתפשטות צפונה של התנועה הציונית נושאי המחלוקת העיקריים בין שתי המעצמות, אולם צרפת הוסיפה גורם נוסף למשוואה שהמחקר בדרך כלל נוטה להתעלם ממנו, והוא גורלה של העדה השיעית החיה באזור ג'בל עאמל. אנרי גורו (Gouraud), הנציב העליון הראשון, הנחה את הקצין הצרפתי האחראי לסימון הגבול בוועדה המשותפת לשאוף לכלול את כל הכפרים השיעיים בתחום לבנון, בטענה כי הללו שייכים אליה באופן טבעי. גורו גם הוסיף שאם לא יעלה בידו לכלול את כולם, רצוי לפחות להשאיר כמה כפרים בתוך גבולות המנדט הבריטי כדי שלא יישארו רק כפר שיעי אחד או שניים לבדם מצדו האחר של הגבול.³

קביעתו של גורו, כי שיעים שייכים באופן טבעי ללבנון, מעלה כמה מחשבות מעניינות על עיצוב זהויות לאומיות במזרח התיכון. מכיוון שלבנון ופלסטין לא היו קיימות כישויות פוליטיות או לאומיות לפני 1920, הטענה ששיעים שייכים דווקא ללבנון הייתה רעיון מומצא וחדש. למעשה, אפשר אף לטעון שהצרפתים בעצמם התחילו לעצב את הזהות הלאומית של לבנון כקהילה רב-עדתית עוד לפני שהלבנונים הפכו זאת לנדבך המרכזי בוהותם. כחמישה אחוזים מתושבי המחוז האוטונומי בהר הלבנון היו

3 Gouraud to Paulet, no date, FO 371/6393, בתיקי ארכיון המדינה; ראו גם: Toye 1989: 3, 277-278.

שיעים והעדה השיעית לא נתפסה כ'לבנונית' על ידי התנועה הלאומית המקומית. למעשה, היו לא מעטים בקרב הנוצרים הלבנונים ששאפו לספח את הטריטוריה שעליה ישבו הכפרים השיעיים בג'בל עזמל – אך ללא תושביה השיעים. הכנסייה המארונית אף העלתה הצעה שלא לכלול את ג'בל עזמל בתחום לבנון בשל האוכלוסייה השיעית שבו, למעט המובלעת הנוצרית של ג'זין (Chalabi 2003: 158). בסופו של דבר, נכלל ג'בל עזמל בתוך גבולות לבנון הגדולה וכל שנותר לצרפת ולבריטניה היה לקבוע את תוואי הגבול המדויק בין לבנון לפלשתינה-ארץ ישראל. אמנם ייתכן ששיקוליו של גורו נבעו באופן חלקי מתוך רצון הומניטרי כן שלא לפצל את העדה השיעית בדרום בין שתי ישויות פוליטיות, אולם במקרה כזה מעניין לברר מדוע לא טרח להנחות את חבריה הצרפתים של ועדת סימון הגבולות לנקוט באותה מדיניות כלפי הכפרים המארוניים באזור.

השלב השלישי בפרויקט קביעת קו הגבול, הסימון בקרקע (demarcation), בוצע בין מרס 1921 לפברואר 1922 בידי הוועדה הצרפתית-בריטית המפורסמת בראשות פולה (Paulet) וניוקומב (Newcombe). כפי שקורה לרוב בהסכמי גבולות, רק כאשר צוותי המודדים והמסמנים מגיעים לשטח ניתן לבחון את אפשרות היישום של ההסכם הכתוב במקום עצמו. וכך חרגה ועדת פולה-ניוקומב מהסכם 1920 בגלל תנאי השטח, והזיזה את הגבול בעיקר באזור שבין מטולה לשפך הירמוך, אך גם בין מטולה לראש הנקרה, בשטח הרלוונטי לדיון שלנו.⁴ בעשותה כן היא הכניסה אל תחומי ארץ ישראל המנדטורית כעשרים ושניים כפרים שהסכם 1920 הציבם בתוך לבנון. מתוכם שנים עשר היו סוניים (אל-נאעמה, אל-ח'אלסה, אל-ח'טאס, אל-ד'וארה, אל-זוק אל-פוקאני, אל-זוק אל-תתאני, אל-זאניה, לזאנה, אל-סאלחיה, אל-ב'וייה, שופה, קיטיה), שלושה היו נוצריים (כפר ב'רעם ומנסורה המארוניים ואקרת היווני קתולי), אחד חצוי תושבים סונים וחצוי יוונים קתולים (אל-ב'טה), שישה היו שיעיים (הונין, קדס, נ'בי יושע, ס'חא, ת'ביחא, אל-מאלכיה) ואחד חצוי שיעים וחצוי יוונים קתולים (א'בל אל-קמח).⁵ חשוב

4 על שינוי קו הגבול בין הסכם 1920 להסכם 1922 ראו: ברור 1970.
5 מחקרים שונים מונים כפרים שונים בין אלה שנמצאו בין שני קווי הגבול הללו. מנד'ר מחמוד ג'אבר, למשל, בספרו עב הכרס על דרום לבנון מציין את ארבעים ואחד הכפרים הבאים: אל-ב'טה, ח'רבת מעסוב, ח'רבת ע'ין חור, ח'רבה ג'רדיה, ח'רבת סמח', תרביחא, אקרת, ח'רבת אל-סואנה, אל-מנסורה, תאניתא, א'בל אל-קמח, אל-סנב'ריה, אל-ח'טאס, אל-זוק אל-תתאני, אל-זוק אל-פוקאני, אל-ח'אלסה, לזאנה, קיטיה, אל-עאב'סיה, אל-נאעמה, אל-ד'וארה, אל-סאלחיה, אל-זאניה, ס'חא, אל-מאלכיה, קדס, אל-נ'בי יושע, הונין, אל-מנארה, אל-מנ'שה, דפנה, אל-מטלה, ח'אן אל-ד'ור, תל חאי, ג'אחולא, אל-שופה אל-תתא, אל-ב'וייה, מיס, כפר ב'רעם (ג'אבר 1999: 8). רשימה

גם לציין שתשעה כפרים מתוך העשרים ושניים היו באזור הגליל העליון ומהם שישה היו שיעיים ואילו שאר הכפרים שסופחו היו באזור החולה, ומהם רק אחד, אבל אל-קמת, היה שיעי למחצה. קו הגבול החדש גם חתך מעט את הגבול הדרומי של ג'בל עאמל וכלל חלק מאזור זה, מנחל כזיב ועד תוואי הגבול, בתחום המנדט הבריטי. צרפת ערכה מפקד אוכלוסין בלבנון ב־1921, טרם סיום עבודתה של ועדת פולה-ניוקומב, והעניקה אזרחות לבנונית לתושבי הכפרים שנמנו לעיל (כולל תושבי מטולה וכפר גלעדי היהודים) ובכך סיבכה את המצב. עם החתימה על הסכם הגבול החדש בראשית 1923, וסיום פרויקט סימון הגבולות על היבטי המשפטיים ב־1926, איבדו תושבי הכפרים הללו את אזרחותם הלבנונית וקיבלו במקומה נתינות פלשתינאית־ארץ ישראלית כתושבי המנדט הבריטי.⁶ כך, בין שרצו בכך ובין שלא, הם הפכו להיות חברים בקהילה הלאומית הפלסטינית המתהווה.

ימי המנדט

ב־1931 ערכה בריטניה מפקד אוכלוסין מקיף ונמנו בו 4,100 שיעים בכפרים הנדונים. רשם המפקד כתב שהסוקרים התפלאו למצוא כל כך הרבה שיעים בתחום המנדט (Mills 1933: 81).⁷ למען האמת המספר לא היה כה גבוה שהרי ערביי הארץ מנו כ־800,000 איש

זו כוללת הן כפרירים ומְזָרְעוֹת (חוות) ערביות והן כפרים שחדלו להתקיים עוד לפני 1948 בשל בניית יישובים יהודיים תחתם. אחת הסיבות לקיומן של רשימות שונות היא שבריטניה וצרפת בעצמן לא ידעו בדיוק מהו תוואי הגבול, כפי שעולה מן העובדה שבמקומות מסוימים התייחסה כל אחת מהן לאותו כפר כאל חלק מתחום השיפוט והריבונות שלה. הבריטים, למשל, כללו במפקד האוכלוסין שלהם מ־1922 את הכפרים אל־בֶּסָה, בָּרַעַם, ומנְסוּרָה בעוד שצרפת עשתה אותו הדבר במפקד שערכה ב־1921. ראו Barron 1923.

6 ראו סעיף 10 בתוך: *Agreement between Palestine and Syria and The Lebanon to Facilitate Good Neighbourly Relations in Connection with Frontier Questions*, February 2, 1926. ראו גם על טקס העברת השטחים למנדט הבריטי ועל סיורו של מושל הצפון הבריטי בשטחים החדשים, כולל הכפרים השיעיים בתוך: Toye 1989: 3: 521-525.

7 מפקד 1922 ספר, לעומת זאת, 156 שיעים בתחומי המנדט של פלסטין, 3 בעזה, 3 במְג'ד אל־כְּרוּם ו־150 באל־בֶּסָה. יש להניח שהספירה באל־בֶּסָה הייתה שגויה, או כללה פועלי יום, שכן תושבי הכפר היו מוסלמים סונים ונוצרים יוונים קתולים (על סמך שיחת טלפון שערכתי ב־15 אפריל 2005 עם מר וַיְקִים וַיְקִים, מזכ"ל העמותה להגנה על זכויות העקורים ובעצמו ממשפחה שנעקרה מאל־בֶּסָה). בכל זאת, ראוי לציין שגם שמעוני טוען שבאל־בֶּסָה הייתה אוכלוסייה שיעית (שמעוני 1947: 98-97).

בזמן עריכת המפקד. ברור שקהילה בת 4,100 איש נידונה להיות שולית בקהילה הלאומית הערבית-פלסטינית. נראה כי ההנהגה הלאומית הפלסטינית חזרה אחרי תושבי שבעת הכפרים, ולפחות בכפר הגדול ביותר, הונין, שהיה השני במספר תושביו בכל גפת צפת, נעשו עשור מאוחר יותר ניסיונות להקים סניפים של תנועת הַנְג'אדה (אל-עבאסי 1996: 245; שריג 1990: 66-67). הכפר נבי יושע, הקטן ביותר מבין השבעה, היה, לפי 'סקירות הכפרים' בארכיון ההגנה, בעל נטייה פוליטית לַמְג'לַסִּיין – מחנה תומכיו של האג' אמין אל-חוסני, אולם אותו הדו"ח גם מציין את העובדה שרק שניים מתושבי הכפר היו פעילים באירועי 1936-1939.⁸ הסקירה על תרביח'א, לעומת זאת, קובעת כי תושבי הכפר לא היו מעורבים במרד הגדול וכי הם אינם תומכים בצד כלשהו במאבק הפנימי על הנהגת ערביי הארץ ועל כן אינם מעורבים בו.⁹ בסך הכל, כפי שאראה בהמשך, נראה גם כי עובדת היותם כפרים שיעיים השפיעה על מידת השתלבותם באוכלוסיית הרוב הסונית.

מעניין לציין שדווקא גורמים ביישוב היהודי היו ערים לכך שקו הגבול נקבע ב-1922 היכן שנקבע בין השאר מכיוון שצרפת התעקשה שהוא יסומן על פי פריסת היישובים השיעיים באזור וכי אין לפצל את הכפרים השיעיים בין שתי ישויות מדיניות (ברסלבסקי 1939: 35-36). בכל אופן, התנועה הציונית הכירה מצדה בקיומה של קהילה שיעית קטנה בצפון הארץ, אך בשל שוליותה לא התייחסה אליה כאל גורם בעל חשיבות (למשל ושיץ 1947: 140; שמעוני 1947: 97-98). הגופים הציוניים שעסקו בקניית אדמות באזור מיקדו תשומת לב רבה בכפרים השיעיים הללו בשל החשיבות האסטרטגית של מיקומם. מסוף שנות השלושים נעשה מאמץ רב וממוקד לקנות אדמות דווקא בכפרים אלו כדי להשתלט על רכס הרי נפתלי שחלש על עמק החולה מזה ועל המעבר אל אזור דרום הלבנון מזה.¹⁰ ככלל, הייתה גישתם של המוסדות הציוניים והתושבים היהודים בסביבה אל הכפריים השיעים חיובית. הם נתפסו כשונים מאוכלוסיית הרוב הסונית, כקהילה שאמנם עסוקה בהברחות ובפעילות גבול בלתי חוקית אך ידידותית כלפי היישוב היהודי.¹¹ בימי המרד הערבי הגדול של 1936-1939 אף הפרידו דו"חות מודיעין בין האוכלוסייה הכפרית הסונית שהייתה מעורבת בפעולות אלימות נגד יהודים לבין השיעים באזור שהוצגו כקורבנות של האלימות הערבית הפלסטינית.¹² נתקלתי בדו"ח

8 את"ה, 105/226.

9 את"ה, 105/223.

10 אצ"מ, KKL5 15004; KKL5 15225; KKL5 16431.

11 את"ה, עדות משה גלבאום 166.34; עדות משה ספקטור 140.12.

12 את"ה, 80/100/1, סקירה על מצב הביטחון בגליל העליון במחוז צפת ע"י נחום הורביץ. אצ"מ

2.11.1938, S25 22450.

אחד המתייחס באופן שלילי אל קדס, סֶלְחָא, אל-מאִלְפִּיה וכפר בְּרַעַם, מאחר שליד הכפרים הללו חיבלו אלמונים בגדר הגבול שנבנתה בהוראת הבריטים ב-1938. אולם הדו"ח האשים 'כנופיות מזוינות' שבאו מאזור צפת וכפו על תושבי הכפרים לפגוע בגדר, והתייחס אל השיעים באזור כאל גורמים פסיביים. אם לא תנקוט בריטניה יד חזקה כלפי הפורעים מצפת, נאמר בדו"ח, יאלצו הכפריים השיעים לשנות את התנהגותם כלפי היישוב היהודי בלחץ הגורמים הפורעים מצפת. ברור גם כי ראשי היישוב היהודי באזור הכירו בכך שהתושבים השיעים בתחומי הארץ קשורים באוכלוסיית הרוב השיעית שמעבר לגבול וכי התנהגותם הפוליטית תלויה בנטייה הפוליטית של הנכבד השיעי הבכיר באזור, אַחְמַד בֶּכ אֶסְעַד מהכפר טַיִבָה, שהיה גם בעל האדמות הגדול ביותר באזור ג'בל עאמל. לכן נעשה מאמץ רב לקשור עמו קשרי ידידות ונראה שלפחות עד 1938 הוא עצמו עודד קשרים אלו.¹³

מלחמת 1948 הביאה לחורבנם של שבעת הכפרים באופן שאינו שונה מחורבן הכפרים הערביים האחרים באזור, למרות שלרגע קצר נראה היה כי זהותם השיעית עשויה הייתה להצילם. באוגוסט 1948 פנו כמה נכבדים מהונין אל קיבוץ כפר גלעדי בבקשה לכרות ברית שלום עם הקיבוץ ועם מדינת ישראל בכלל. על פי דו"ח של משרד המיעוטים התקיימה הפגישה באווירה טובה מאוד כאשר הנכבדים מהונין מבקשים לחיות כאזרחים נאמנים במדינת ישראל תוך התנערות מוחלטת מהשאיפות הלאומיות של הערבים בארץ. ככלל, הם הודיעו שהם מאמינים ב'צדק היהודי' וכל רצונם הוא 'להשתחרר אחת ולתמיד מעולו של השלטון הערבי העריץ שלטון ה'זַעְמָא' המשתולל אשר שנים כה רבות סבלו ממנו בייחוד בהיותם שייכים לכת השיעית'. הנציגים היהודים בפגישה ראו בפנייה הזאת מהלך חיובי מכמה סיבות. ראשית, הם אמרו כי ניתן לנצל את היחסים המתוחים בין הסונים לשיעים לטובת מדינת ישראל הן בתוך ארץ ישראל ועוד יותר בלבנון, כי מיעוט שיעי אוהד שם יכול לשמש גשר לשלום עם דרום לבנון. כמו כן, יחסים טובים עם השיעים יכולים להביא בעתיד להרחבת גבולות הארץ כפי שכבר אירע בעבר. אוכלוסייה אוהדת בדרום לבנון גם יכולה לשמש שוק רחב למוצרים הישראליים. בסך הכל, קבע הדו"ח, מיעוט כה קטן, בן כ-4,000 איש, לא ייפול למעמסה כלכלית על המדינה היהודית ולכן יש לשאוף לאמץ את ידם המושטת לשלום. בכור שטרית, שר המיעוטים, שלח מכתבים חמים אל דוד בן גוריון ומשה שרת והביע בהם תמיכה במהלך זה. הוא הציג את תושבי הכפר הונין, יחד עם שאר השיעים תושבי הארץ, כאוכלוסייה

13 אצ"מ, S25 4935, פרוטוקול ישיבה במתנה הגדר במליכה, 11.6.1938; 'החבלה בגדר התיל' 1938.26.6.

ידידותית ששמרה במשך ימי המנדט על קשרים טובים עם היישובים היהודיים בסביבה.¹⁴ למרות זאת, היה גורלו של הונין זהה לגורלם של הכפרים האחרים באזור, השיעיים ושאינם שיעיים.

באשר להונין, דו"ח משרד המיעוטים מדווח את השתלשלות האירועים כדלהלן:

בתאריך כ"ח אב תש"ח (2.9.48) וכתוצאה מסיורי פטרולים שלנו בסביבת מנרה (בגבול הלבנוני) התלקח קרב בין יחידה מצבאנו ובין יחידה לבנונית, ארבעה מאנשינו נהרגו ושניים נעלמו בהתנגשות זו, בשעת הנסיגה של יחידתנו וליד כפר הונין גורו עליה מס' יריות, וכמעשה תגמול, חדרו אנשינו לתוך הכפר הנ"ל ופוצצו עשרים וארבעה בתים. בן המוכתר נהרג, ומספר אנשים נלקחו בשבי. היתר ברחו. עקב מאורע זה ירד מעל הפרק (לעת עתה) המו"מ שהתנהל עם אנשי כפר הונין אשר פרטיו המצאנו למשרדכם בדו"ח מתאריך 14.8.48.¹⁵

העיתון הלבנוני אל-תלר'ראף (הטלגרף) דיווח באופן שונה ורגשני יותר על האירוע. לפיו, המְח'תארים של הכפר, שאַפּר פאָרס שְחָרוּר ומוחמד וַאֲכַד, שלחו הודעה לממשלת לבנון ובה נאמר: 'בתינו פוצצו, מקומות התפילה נהרסו, זקנינו וצעירינו נטבחו ונשבו, נשותינו שבויות בידי הציונים. אנו פונים לרגש הצדק שלכם ומבקשים את עזרת המשמר הלבנוני בקרבת מקום להצלת שאריתנו'.¹⁶ בדיווח אחר של העיתון על האירוע נמסר כי 'היהודים תקפו את הונין והרסו עשרים בתים, ביניהם מסגד, והרגו עשרים איש'.¹⁷

מקריאת התכתובת בין משרד המיעוטים לבין יעקב שמעוני ממשרד החוץ עולה כי האחראים במשרד החוץ דנו בבקשת נכבדי הונין ואישרו אותה ב־7 בספטמבר, כשבוע אחרי גירוש תושבי הכפר האחרונים. שמעוני, במכתב המאשר את 'הסכם הידידות עם הונין', קבע כי אין למשרד החוץ התנגדות להחזרת המשפחות של הגברים שנשארו

14 ארכיון המדינה, 49/310/36, משרד המיעוטים שר המיעוטים אל ראש הממשלה ושר החוץ, 18.8.1948. מעניין שבדו"ח שוגה שטרית לחלוטין בציון שמות הכפרים השיעיים הנוגעים בדבר ומציין שמות כפרים שיעיים שנמצאו בתחום לבנון.

15 ארכיון המדינה, 36/310/49, משרד המיעוטים, סניף צפת, דין וחשבון שבועי 13.9.1948.

16 ארכיון המדינה, 36/310/49, ציטוט מאל-תלר'ראף מתאריך 10.9.1948, דו"ח משרד החוץ מחלקת המזה"ת 21.9.1948. נראה כי משפחת שְחָרוּר ממשיכה לשאת בתפקיד של מנהיגות הכפר כפי שעולה מן העובדה שבני המשפחה עמדו ועומדים בראש ועד שבעת הכפרים בלבנון.

17 ארכיון המדינה, ציטוט מאל-תלר'ראף מתאריך 7.9.1948.

בכפר, אך רק כמחווה של חסד ולא כתקדים לכפרים אחרים. הוא גם הורה שלא להחזיר משפחות שברחו עם הגברים שלהן, שלא לעשות הסכם בכתב אלא רק בעל פה והמליץ להשהות את יישום הסכם הידידות בשל העובדה שבימים האחרונים הציבו הכוחות הערביים באזור תותחים כבדים בקרבת הכפר.¹⁸ אולם, כאמור, הסכם הידידות אושר מאוחר מדי, כאשר לא נותר איש מתושבי הכפר במקום וכתוצאה מכך ביטול ההסכם, כפי שעולה מהדו"ח לעיל, היה בלתי רלוונטי בעליל.

ניתן ללמוד כמה דברים מאירוע זה ומדפוס הבריחה של תושבי שבעת הכפרים. ראשית, בקשתם לכרות ברית שלום עם כפר גלעדי הייתה חלק מדפוס התנהגות נורמטיבי במלחמת 1948 ודמתה להתנהגותם של כפרים ערביים רבים אחרים (כהן 2004: 239-242). בזמן הדיונים עם כפר גלעדי כבר היו רוב תושבי הונין מעבר לגבול, חוסים בכפרים השיעיים בלבנון. משנכשל ניסיון זה, נמלטו גם הנותרים והצטרפו לאחיהם בדרום לבנון. שנית, דפוסי בריחתם מעידים על הקשרים החמים שהיו להם עם העדה השיעית מעברו השני של הגבול. גם פנייתם לממשלת לבנון, כפי שהופיעה בעיתונות הלבנונית, מעידה על כך שהם ראו במדינה זו גורם בעל סמכות עבורם. נראה כי אף לא אחד מהתושבים השיעיים של הכפרים ברח פנימה אל תוך ישראל וכי כולם נמלטו צפונה ומצאו מקלט בקרב האוכלוסייה השיעית בדרום לבנון. היה זה אך טבעי שהם יחסו בקרב בני עדתם השיעיים ולא בקרב כפרים סוניים או נוצריים בלבנון או בתוך מדינת ישראל המתהווה. נראה גם כי חלק מן התושבים הנוצרים של אבל אל-קמח ברחו אל לבנון. בהידום הקרבות פנתה קבוצה מהם אל ממשלת ישראל בבקשה לשוב אל כפריהם, אך פניה הושבו ריקם.¹⁹ בסך הכול, כפי שעולה ממחקריו של בני מוריס, לא חסו הכוחות היהודיים על הכפרים באזור ושבעת הכפרים השיעיים בכלל זה. באחד מהם, ס'לחא, גם נערך טבח בכשישים עד שבעים מתושבי הכפר במהלך מבצע חירם (מוריס 2000: 85-86, 139, 141-148). גם תיאור האירוע שהוביל לגירוש תושבי הונין תואם את מסקנות מחקריו של מוריס. אמנם קשה לקבוע בוודאות מה בדיוק אירע באותו היום, אך ניסוח העילה לגירוש, שלפיו 'בשעת הנסיגה של יחידתנו וליד כפר הונין נורו עליה מס' יריות', הוא חלש. נראה כי הכוחות היהודיים היו עסוקים בלחימה, לא עם תושבי הכפר, והם נכנסו אל הונין ועשו את שעשו כנקמה על הפגיעה בהם. אמנם אין לדעת מה היה קורה אילו היה הסכם הידידות עם הונין מתממש, ואם כן, אם היה מוחל על כל הכפרים השיעיים כפי שביקש שר המיעוטים בכור שטרית; אך מעניין להרהר מה היה קורה אילו כך היו מתגלגלים הדברים. האם הייתה אז נוצרת בתוך גבולות מדינת ישראל קהילה

18 ארכיון המדינה, יעקב שמעוני אל משרד המיעוטים, 7.9.1948.

19 ארכיון המדינה, 49/300/31, יעקב שמעוני אל משרד המיעוטים, 15.2.1949.

שיעית־פלסטינית ערה והייתה קיימת עד היום? האם יחסי ישראל עם לבנון היו מושפעים מכך?

פליטים בלבנון

כידוע, לא קיבלה לבנון את הפליטים הפלסטינים בסבר פנים יפות, והצרה את צעדיהם מיד עם התיישבותם בה. בלבנון, שנוסדה על בסיס האיזון העדין בין עדותיה, נתפסו הפליטים הפלסטינים כאיום על הסדר הפוליטי במדינה.²⁰ בכל זאת היו כמה יוצאים מן הכלל. עד אמצע שנות השישים קיבלו רוב הפלסטינים הנוצרים אורחות לבנונית. הדבר נעשה מכיוון שהאליטות הנוצריות בלבנון רצו לחזק את מצבן הדמוגרפי. גם פלסטינים סונים, בני המעמדות הגבוהים, קיבלו אורחות לבנונית;²¹ הם הצליחו לעשות זאת באמצעות שוחד ולעתים על ידי נישואין עם בני המעמדות הגבוהים הלבנוניים. לעומתם בני המעמדות הנמוכים, סונים ושיעים כאחד, נשארו לרוב במחנות וסבלו מהתנאים הקשים ביותר שחיו בהם פליטים פלסטינים.

במשך שנות השישים היו מקרים פרטיים שבהם תבעו שיעים יחידים מתושבי שבעת הכפרים לקבל אורחות לבנונית בהתבסס על מוצאם העדתי ועל כך שב־1921 ניתנה להם אורחות לבנונית. בתי המשפט הלבנוניים לא היו עקביים בפסיקותיהם במקרים אלו; פעמים הם קיבלו את טענותיהם ופעמים דחום (ראו למשל: עֲלוּנָה 1984; לַפְּכִי 1999: 142-150). בסך הכול חסרה לשיעים הפלסטינים תמיכה פוליטית מקומית, מכיוון שהשיעים הלבנונים בעצמם היו חלשים ושוליים בזירה הפוליטית והחברתית הלבנונית, למרות שהיו או העדה השלישית בגודלה במדינה.

מצבם של השיעים בלבנון החל להשתנות בסוף שנות השישים, ובמיוחד אחרי פרוץ מלחמת האזרחים ב־1975. אחת הדרכים שהתבטאה בהן התעצמותם של השיעים הייתה הקמתן של מליציות שיעיות, תחילה אֶמֶל ומ־1982 ואילך גם הַזִּבְאָלְלָה. ב־1984 תבע לראשונה ארגון אמל של לבנון תעניק אורחות באופן גורף לכל הפלסטינים השיעים (דיב 1984: 371-372).²² במהלך מלחמת האזרחים החל ארגון זה ממלא תפקיד מוביל

20 על מעמד הפליטים הפלסטינים בלבנון ראו: Sayigh 1994.

21 על הפוליטיזציה של תהליכי ההתאזרחות בלבנון ראו: Maktabi 2000.

22 התביעה הרשמית של אמל נעשתה במרס 1984 במסגרת ועידת לוֹן. ועידה זו הייתה אחד מעשרות הניסיונות במהלך מלחמת האזרחים להידברות בין הנצים כדי להביא לסיום הלחימה. באופן פרדוקסלי בוועידה תבע אמל באותו הבל פה הן לבטל את השיטה העדתית בלבנון והן להעניק לפלסטינים השיעים אורחות לבנונית. על הוועידה ראו: Haddad 1985: 121-134.

בפוליטיקה הלבנונית ותביעתו שיקפה את התחזקותו. אמל טען שזהותם השיעית של תושבי הכפרים מקנה להם זכות לאזרחות לבנונית וכי מבחינה משפטית הם היו אזרחים לבנונים בין 1921 ו-1924 ולכן הם זכאים עתה להשיב לעצמם את שנגזל מהם בשל סימון הגבול השרירותי. שלא במקרה, בדיוק באותה שנה החלו תושבי הכפרים בעצמם להתארגן במסגרת 'ועד שבעת הכפרים' (לְגִ'נַת אל־קָרָא אל־סַפֵּעַ) ולפנות אל דעת הקהל בלבנון באמצעות פעילותם שלהם.²³ משנה זו ניתן לעקוב אחרי התגברות המודעות בלבנון לקיומה של 'בעיית שבעת הכפרים' ולתביעתם לקבל אזרחות לבנונית. חזבאללה גם הוא תרם תרומה מכרעת להעלאת הנושא על סדר היום. הארגון עסק לא רק בפעילות גרילה נגד ישראל אלא גם תיעד ורשם בקפדנות את פעולות ישראל בלבנון. כך החלה להתפתח בלבנון סוגה ספרותית מיוחדת המתעדת את הפעילות היהודית-ציונית בדרום לבנון בתקופה שמסוף המאה התשע עשרה ואת ראשיתה של רכישת האדמות באזור, מלחמת 1948 וכיבוש חלקים מג'בל עאמל, מבצע ליטאני והפלישה הישראלית ב־1982 וכלה בנוכחות צה"ל בדרום לבנון עד מאי 2000. סיפור שבעת הכפרים מוצג ברשימות אלו כעוד מקרה שבו התנועה הציונית ניצלה את לבנון והשתלטה על שטח לא לה. ספרות זו מציגה את תושבי הכפרים כקהילה שסבלה שלוש פעמים: פעם אחת כאשר בריטניה והתנועה הציונית סיפחו את האזור לארץ ישראל, פעם שנייה ב־1948, כאשר הם גורשו מבתיהם ופעם שלישית כאשר ממשלות לבנון השונות סירבו להעניק להם אזרחות לבנונית. רק הטיפול בשלושת העיוותים הללו ישיב את הצדק על כנו. היבט מרתק בספרות הזאת הוא העובדה ששבעת הכפרים השיעיים מופרדים בה הפרדה מוחלטת מן הכפרים האחרים שסופחו לתחום המנדט הבריטי בעקבות הסכם פולה-ניוקומב. הכפרים השיעיים מוצגים ככפרים לבנוניים שסופחו לפלסטין באופן בלתי הוגן ולכן יש להשיבם ללבנון ולהעניק לתושביהם אזרחות לבנונית. הכפרים האחרים כלל לא נכללים בתביעה הזאת למרות סמיכותם הגאוגרפית לכפרים השיעיים. תרביח'א, למשל, הכפר השיעי המערבי ביותר, היה במרחק של פחות מקילומטר מאקרת, וכחמישה קילומטר מזרחית מאל־בסָה, ואילו הונין, נבי יושע וסֵלְחָא שכנו בסמיכות רבה לזוק אל־תחתאני ולח'אלסָה. לא רק זאת, חלק מהספרים הללו מתארים את שבעת הכפרים באופן אנכרוניסטי כיחידה גאוגרפית ואנושית נפרדת עוד מלפני 1948.²⁴ כך הפך המונח 'שבעת הכפרים' למעין מותג חוצה זמנים המשקף את שאיפות ההתפשטות

23 ראו במיוחד אצל אל־רִיִס 1984.

24 ראו למשל את תיאורו של אמיל אדה, נשיא לבנון בין 1936-1941, כלאומן לבנוני שנאבק למען שבעת הכפרים עוד בימי המנדט: <http://www.elaph.com/elaphweb/ElaphWeb/Archive/1016964821140418300.html>

הישראליות מחד גיסא ואת מאבקה של העדה השיעית בלבנון להשתלבות בחברה הלבנונית מאידך גיסא.

חלק חשוב מהספרות המעלה את מצוקת שבעת הכפרים מתייחס להיבט המשפטי של תביעתם לקבל אזרחות. ספר החוקים הלבנוני כולל מערכת צווים ענפה המסדירה וקובעת את כללי ההתאזרחות. אולם, בתרבות הפוליטית בלבנון, היה קיים פער בין החוק ליישומו, ובפועל הייתה אזרחות ניתנת מתוך שיקולים פוליטיים ברורים ולא משום שכך כתוב בחוק. אחד מסעיפי חוק האזרחות הלבנוני קובע כי כל אדם שנולד בתחומי מדינת לבנון הגדולה והיה נטול אזרחות אחרת זכאי לאזרחות לבנונית. ומכיוון שתושבי שבעת הכפרים היו אזרחים לבנונים בין 1921 ל-1924 ולא הייתה בידיהם כל אזרחות נוספת, הרי שהם זכאים, לטענת מסנגריהם, לקבל מחדש את אזרחותם על פי כלל זה. אולם, גם תושבי שלושה עשר הכפרים האחרים היו אזרחים לבנונים. מיעוטם נשאר בישראל, כמו חלק מתושבי אקרת וברעם, ואילו רובם הפכו לפליטים בלבנון, ובכל זאת, התביעה לקבלת אזרחות לבנונית מצטמצמת לכפרים השיעיים. ברור שבמקרה זה ההיבט העדתי הוא המכריע, ואכן חלק מהספרים הללו טוענים, בלא כחל ושרק, שהתביעה לסיפוח שטחי הכפרים ללבנון ולמתן אזרחות לבנונית לתושבי הכפרים הללו נשענת על זהותם העדתית ונובעת ממנה. הטיעון העדתי ששיעיים 'שייכים' ללבנון אינו בלתי מבוסס כמובן, במיוחד היום, אולם אם נשתמש בטיעון העדתי הזה נוכל גם לטעון טענה דומה בנוגע לכפרים המארוניים ברעם ומנסורה, שהרי מה יותר לבנוני ממארוני? גם הפטריארך המארוני נסראללה בְּטָרְס סְפִיר חשב כך, וב־1994 דאג שאחרוני הפליטים הפלסטינים המארוניים שעדיין נותרו בלבנון יקבלו גם הם אזרחות, אולם לא במסגרת התביעה של שבעת הכפרים ובוודאי לא במסגרת התביעה הטריטוריאלית נגד ישראל להשבת הכפרים ללבנון.

מפליטים פלסטינים לאזרחים לבנונים

חשוב לציין שמאמצע שנות השמונים שוב לא הוצגה שאלת מעמדם של תושבי שבעת הכפרים לבדה, אלא כחלק מבעיה רחבה יותר של אלפי אנשים החיים בלבנון מזה עשרות שנים ללא כל מעמד אזרחי. כבר ב־1988 התכנסו נציגי קבוצות של מנועי אזרחות והקימו את ועדת המשנה לתביעת האזרחות (אל־לִגְנָה אל־פְּרָעִיה לְלִמְטָאֵלֶפָה בְּאַל־גִּינְסִיָּה) שפנתה למוסדות המדינה ולהנהגות הרחניות של העדות השונות בבקשה להעניק להם אזרחות.²⁵ ייחודם של שבעת הכפרים בקבוצות אלו היה העובדה שהם

25 אל־נהאר, 24.8.1988. הקבוצות שיוצגו בוועדה היו עֲלִיִּים, נוצרים אשורים, ארמנים, תושבי שבעת הכפרים, מארוניים, דרוזים וערביי ואדי ח'אלד. אלה האחרונים נמנים על שבט בדווי שחי בצפון

נשאו תעודות פליט פלסטיניות ושהם נתפסו בידי לבנונים רבים כפלסטינים. מכל מקום, הבקשה הקולקטיבית לאזרחות מ־1988 ירדה מן הפרק בשל מלחמת האזרחים שמנעה כל דיון רציני בנושא.²⁶ משנסתיימה המלחמה עלה הנושא שוב על סדר היום הלבנוני וב־1994 חוקקה ממשלת לבנון חוק שאפשר אזרחות של עשרות אלפי אנשים שרק מיעוטם היו בני שבעת הכפרים. יש להניח שלולי התעצמות השיעים בלבנון, באמצעות חזבאללה ואמל, לא היה עניינם של שבעת הכפרים עולה, שהרי אזרחות והזכות להעניקה הן תהליכים פוליטיים מטבעם, בוודאי במדינה כלבנון שבה המערכת הפוליטית מבוססת על ייצוג יחסי של העדות השונות. העובדה שסונים ושיעים התאזרחו במספרים גדולים הייתה עדות להתעצמותן של עדות אלו ולהיחלשות מעמדם של הנוצרים, למרות שהיו גם נוצרים בין המתאזרחים.

קשה לאמוד את מספר המתאזרחים בעקבות חוק ההתאזרחות של 1994. בעיתונות הלבנונית המספרים נעים בין כמה עשרות אלפים וכמאה וחמישים אלף, כך שתושבי שבעת הכפרים הם רק חלק קטן מהם. נראה גם כי חלק מן המתאזרחים הציגו עצמם כצאצאי שבעת הכפרים וקיבלו אזרחות לבנונית בזכות זאת.²⁷ חוק ההתאזרחות יצר תסיסה רבתי, מאחר שהוא החריף עוד יותר את הבעיה הדמוגרפית של הנוצרים במדינה ופגע בין השאר גם ב'פרה הקדושה' של מעמד הפלסטינים.²⁸ מאז ומתמיד הייתה עמדתה הרשמית של לבנון כלפי פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים סירוב מוחלט לכל הצעה לישבם במדינה. לא רק זאת, יש מעט מאוד נושאים שיש עליהם קונסנזוס כה רחב בחברה הלבנונית כמו היחס כלפי הפליטים הפלסטינים. הרוב המוחלט של תושבי לבנון רואה בפלסטינים אחראים עיקריים לפרוץ מלחמת האזרחים, ובדרך כלל מסכימים שפתרון הבעיה הפלסטינית אינו יכול בשום פנים ואופן לבוא על חשבון לבנון. והנה, בפעולת מחטף שקשה מאוד להסביר את סיבות הצלחתה התאזרחו פלסטינים רבים, אולי עשרות אלפים, והדבר עורר סערה גדולה במדינה. הדיון הציבורי סביב חוק ההתאזרחות הוביל בסופו של דבר את ממשלת לבנון לבחון אותו מחדש וייתכן שתישלל האזרחות הלבנונית שניתנה ב־1994 לסורים ולפלסטינים סונים רבים. אולם נראה כי

לבנון, ממש על קו הגבול עם סוריה ושבשל בעיות בסימון הגבול לא קיבל אזרחות לבנונית בשנות העשרים. מאז חוק ההתאזרחות של 1994 יש נטייה להתייחס אל בעיית ערביי ואדי אל-ח'אלד כוזה לבעיית שבעת הכפרים. אשר לקבוצות האחרות, עלוים הגיעו ללבנון מתבל העלוים בסוריה בעיקר בימי המנדט; הנוצרים – אשורים, ארמנים ומארונים, הגיעו לרוב כפליטים, מעיראק, מתורכיה ומפלסטין בהתאמה. רובם זכו לאזרחות בשנות החמישים והשישים למעט מקרים יוצאי דופן.

26 אל-נהאר, 6.9.1988.

27 אילאף, 17.5.2003.

28 על העמדה הנוצרית ראו: al-Khazin 1997.

דעת הקהל בלבנון מפרידה בין גורלם של תושבי שבעת הכפרים לבין המתאזרחים האחרים של צו 1994 וסוברת שהאזרחות שניתנה לראשונים היא בזכות ולא בחסד ולכן אין כוונה לכלול אותם בדיונים על שלילת האזרחות.²⁹ גישה זו הופיעה כבר ב־1994 בדיווחים העיתונאיים על חוק ההתאזרחות, דיווחים שהפרידו בין שבעת הכפרים ועוד כמה קבוצות מתאזרחים קטנות לבין עשרות אלפי האחרים שהדיווחים עליהם לוו בחשדנות לגבי זכאותם לאזרחות לבנונית.³⁰

הדיון בלבנון על שבעת הכפרים התקיים בשני מישורים: מחד גיסא, התפתחה ההכרה בצדקת טענותיהם, היינו, בזכותם לאזרחות לבנונית ובזכותה של לבנון לתבוע את שטחיהם מישראל, מאידך גיסא, שבעת הכפרים הפכו בשדה הפוליטי הלבנוני לכלי להשגת יעדים פוליטיים פנימיים שאינם קשורים כלל לעניינם שלהם. כך, למשל, נִבְּיָה פְּרִי, יושב ראש תנועת אמל, משתמש בשבעת הכפרים ככלי בתחרות עם חזבאללה על הנהגת העדה השיעית;³¹ ואילו מישל עֶזֶן, המנהיג המארוני ששב לאחרונה ללבנון אחרי חמש עשרה שנות גלות בצרפת, מציג את משפחתו כבעלת קשרי דם עם הכפר הונין (ואת הכפר עצמו כחלק בלתי־נפרד מדרום לבנון) ומנסה בכך לפנות אל האוכלוסייה השיעית ולקשור עמה קשרים פוליטיים.³² נראה כי לשיא הגיע מזכ"ל חזבאללה, חסן נִסְרָאללה, שהשתמש במערכת הבחירות לפרלמנט הלבנוני ביוני 2005 בשבעת הכפרים כדי לגייס תמיכה של קולות נוצריים וכדי להצדיק את המשך המאבק המזוין נגד ישראל. באחד מנאומי הבחירות שלו השתמש נסראללה באמירה מאוד מפורסמת של פֶּשִיר אל־גִ'מִיל, מפקד הכוחות הלבנוניים וכן בריתה של ישראל שנרצח ב־1982, לפיה מדינת לבנון היא בת 10,452 ק"מ מרובע. אל־גִ'מִיל אמר זאת בקשר להתנגדותו לחלוקת לבנון לקנטונים עדתיים בימי מלחמת האזרחים, ואילו נסראללה העלה את המנהיג המארוני באוב והפך אותו לתומך במאבק המזוין של חזבאללה באומרו כי אל־גִ'מִיל כלל בשטח זה גם את חוות שבעא וגם את שבעת הכפרים.³³

29 ראו סקר שנעשה בידי חברת סקרים לבנונית בנושא צו ההתאזרחות של 1994: <http://www.information-international.com/iimonthly/issue3/index.html>

30 גם ארגוני האופוזיציה הנוצרית בלבנון מסכימים עם אורוח תושבי שבעת הכפרים ומפרידים בין גורלם לגורל שאר הפלסטינים שהתאזרחו ב־1994. ראו למשל סיכום ישיבת המפלגה הליברלית (בראשות משפחת שמְעוֹן המארונית): http://www.al-ahrar.com/archive/news_24-04-04.htm

31 ראו: אל־מִסְתַּקְבֵּל, 7.10.2004; ראו גם באתר הרשמי של תנועת אמל: <http://al-awassef.com/modules.php?name=News&file=article&sid=357>

32 ראו באתר הרשמי של תנועתו של עֶזֶן, התנועה הפטריוטית החופשית: http://www.tayyar.org/tayyar/articles.php?article_id=3389&type=news

33 אל־בִּיאָן, 10.6.2005; אל־קַפּאָה אל־ערבי, 12.6.2005; אל־יִטָן, 10.6.2005; אל־הִיאָת, 9.6.2005.

כפי שצוין בתחילת המאמר, ערב נסיגת צה"ל מדרום לבנון תבע חזבאללה שישראל תיסוג משטחי שבעת הכפרים כאחד מתנאיו להכרה בהשלמת הנסיגה.³⁴ גם ממשלת לבנון הפכה זאת לתביעה רשמית מישראל, אולם חזרה בה מאוחר יותר. מאז, עולה התביעה להשבת שטחי הכפרים ללבנון לעתים מזומנות אך לא באופן רשמי, ולא מפי ממשלת לבנון. תושבי הכפרים עצמם קיוו לרגע שעניינם יעלה על סדר היום הציבורי, ובעקבות התביעה הטריטוריאלית תיהפך אורחותם הלבנונית למציאות שאין עליה עוררין. בכמה הזדמנויות אחרי נסיגת צה"ל במאי 2000, הם ערכו הפגנות בשטחי אדמותיהם בתוך לבנון, אדמות שהם עיבדו ללא הפרעה לפני 1948, ותבעו להקים מחדש את כפריהם על אותם שטחים.³⁵ מאבקם הציבורי צלח, ובמרס 2005 אישרה ממשלת לבנון לתושבי תרביח'א להקים מחדש את כפרם על השטחים החקלאיים שהיו בבעלותם לפני 1948.³⁶ לא נותר לנו אלא להמתין ולראות אם מהלך זה נועד רק לעורר הד ציבורי או אם יש מאחוריו כוונת אמת להקים מחדש את הכפר.

נקודת המבט הפלסטינית

אפשר לספר את סיפור שבעת הכפרים גם דרך נקודת המבט הפלסטינית הלאומית. כפי שאירע במדינות המזרח התיכון האחרות, נוצרו גבולות המנדט של פלסטין בידי בריטניה וצרפת. התושבים שחיו בתחום שהוגדר כפלשתינה-ארץ ישראל קיבלו תעודות זהות פלשתינאיות ועד מהרה קיבלה האליטה הערבית הפלסטינית גבולות אלו וקידשה אותם, ויחד איתם את הגדרת הפלסטיניות המובלעת בהן. התנועה הלאומית הפלסטינית התיימרה להנהיג את המאבק של ערביי פלסטין ללא הבדל דת או מִדָּת. תפיסה זו נשתמרה גם לאחר הנִכְבָּה, ועם התעוררותה המחודשת של התנועה הלאומית הפלסטינית הוגדרה פלסטין על פי גבולותיה המנדטוריים. האמנה הלאומית הפלסטינית הגדירה בשנת 1964 את פלסטין: 'פלסטין, עם גבולותיה מתקופת המנדט הבריטי, היא יחידה טריטוריאלית אינטגרלית' (הרכבי 1977: 23). האמנה גם הגדירה מיהו פלסטיני: 'הפלסטינים הם האזרחים הערבים אשר שכנו משכן קבע בפלסטין עד שנת 1947, אחת היא אם גורשו ממנה או נשארו בה, וכל מי שנולד לאב ערבי לאחר תאריך זה, מחוץ לפלסטין או בתוכה'.

34 אל-עהד, 15.5.2000.

35 מִסְטַפָּא 2003: 36; אל-עהד, 28.7.2000.

36 אל-מִסְתַּקְבָּל, 28.10.2004; אל-ספיר, 3.3.2005.

שתי הגדרות אלו מציבות בברור את שבעת הכפרים בתוך פלסטין ואת תושביהם כחלק מהעם הפלסטיני. ואכן, מ־1924 הפכה המציאות הפוליטית והחברתית שלהם למציאות פלסטינית לכל דבר והיה עליהם להתמודד עם בעיות ואתגרים פלסטיניים כמו למשל רכישת אדמות והתיישבות ציונית, המנדט הבריטי, המרד הערבי הגדול של 1936-1939 וכדומה.

בשונה מלבנון שנוסדה כחברה רב־עדתית ושהגדירה את זהותה הלאומית על בסיס ריבוי הזהויות של עדותיה, נוסדה התנועה הלאומית הפלסטינית על האתוס של הומוגניות סובית־ערבית שרווחה במזרח התיכון שלאחר מלחמת העולם הראשונה. אמנם היו בפלסטין מייעוטים ערביים חשובים יותר או פחות – נוצרים, דרוזים, אחמדים, שומרונים, וכפי שראינו, גם שיעים, ומיעוטים לא ערבים כמו הארמנים והצ'רקסים, אולם כל אלה יחד לא היו יותר מעשרים אחוז מן האוכלוסייה הלא יהודית בארץ. משנות השישים ואילך, הקפידו פת"ח ואש"ף להציג את התנועה הלאומית הפלסטינית כמורכבת ממוסלמים ונוצרים על בסיס שוויוני בלא לפרק את החלוקה הזאת לתת־קבוצות.

כידוע, כתוצאה ממלחמת 1948 הוחרבו למעלה מארבע מאות כפרים ותושביהם גורשו או ברחו מבתיהם וכ־700,000 פלסטינים הפכו לפליטים. הטראומה הזאת שינתה לחלוטין את אופייה של התנועה הלאומית הפלסטינית. מעמד הפליט הפך למרכיב חשוב בזהות הלאומית הפלסטינית ועמו הפכה זכות השיבה לאחד מאבני היסוד המקודשות של התנועה הלאומית הפלסטינית. מאז שסוכנות הסעד והרווחה של האו"ם (UNRWA) רשמה את הפליטים ב־1949-1950, קיבלה החוקת תעודת פליט משמעות מעבר לקבלת סיוע סוציאלי, היא ייצגה חברות בקהילה הלאומית הפלסטינית; מבחינה זאת היה גורלם של שבעת הכפרים דומה לגורל שכניהם הפלסטינים הסונים.

גם הספרות הפלסטינית שנכתבה אחרי 1948 תרמה לבניית הזהות הפלסטינית סביב חווית אובדן הארץ. כך למשל, סדרת ספריו של מִסְטַפּא דְבֵאֵר, פְּלֶאדְנָא פִּלְסְטִין, מתעדת באופן קפדני את הארץ וכפריה הערביים לפני הנכבה של 1948. בתיאור כפרי הצפון מקפיד דבאר' לציין גם את הכפרים שסופחו לפלסטין בעקבות הסכם פולה־ניוקומב, תוך ציון העובדה שלפני 1923 הם היו חלק מלבנון. שבעת הכפרים מוזכרים בתיאור זה יחד עם הכפרים האחרים שסופחו לפלסטין, אך דבאר' מתארם באופן כללי כמוסלמיים ולא מפריד בינם לבין הכפרים הסונים. מעניין לציין שהוא חותם את הדיון בכפרים שסופחו לפלסטין בעקבות הסכם פולה־ניוקומב במשפט הטעון הבא: 'והלוואי שכולם היו נשארים לבנוניים' (וְיֵא לֵית גִּמְעֵהָא לְבְנָאנִיה) (דבאר' 2002: 6: 31). כוונתו כאן, לדעתי, אינה לערער על התוואי של גבולות פלסטין, אלא לקבוע שלו נשארו הכפרים לבנוניים לא הייתה ישראל משתלטת עליהם ותושביהם לא היו הופכים לפליטים. כבר למעלה משני עשורים שהחברה הפלסטינית עסוקה בתיעוד וזיכרון פלסטין שלפני 1948. ספרים רבים המתארים בפירוט רב את כל הכפרים, הערים והקהילות

נכתבו תוך ניסיון להחיות את החיים בפלסטין שלפני הנפבה. גם אתרי אינטרנט הצטרפו למערכה, וכיום ניתן לערוך סיורים וירטואליים בפלסטין שלפני 1948, לבקר בכפרים הרוסים, לראות תמונות ולנתח טבלאות עם נתונים על אוכלוסייה, מבנים, חקלאות וחיי דת בכל כפר וכפר. בתוך ארבע מאות הכפרים ההרוסים נמנים גם שבעת הכפרים השיעיים כחלק בלתי נפרד מנפות עכו וצפת שבפלסטין, לרוב בלי להזכיר את שיוכם העדתי. היום גם ניתן להשתתף בטיולי 'שיבה אל השורשים' כחלק מזיכרון פלסטין והנצחתה.³⁷ כך למשל, בקיץ 2004 ערכו ארגונים פלסטיניים סיורים נפרדים ברחבי הארץ במטרה לעלות לרגל לכפרים שהוחרבו.³⁸ הסיורים כללו, בין השאר, גם ביקורים בכפרי הגליל וביניהם חלק משבעת הכפרים השיעיים, יחד עם כפרים אחרים באזור. נראה כי עבור המארגנים ומשתתפי הסיורים כל הכפרים שהם ביקרו היו בתחומי פלסטין, ותושביהם, בין אם הפכו לפליטים בלבנון או לפליטים פנימיים בישראל, הנם פלסטיניים לכל דבר ועל כן כלולים, למשל, בתביעה לזכות השיבה. בכל הפעילויות להנצחת פלסטין כמעט ואין למצוא התייחסות לכך שתושבי הכפרים היו שיעים.³⁹ משאלות אקראיות ובלתי שיטתיות שהופנו לקבוצה בלתי-מייצגת של פלסטינים, התברר כי בודדים בלבד יודעים שהיו כפרים שיעיים בתחומי פלסטין וכי למעשה עדיין ישנם שיעים המגדירים עצמם פלסטינים.⁴⁰ הסיבה לכך קשורה, כנראה, למספרם הזעום יחסית, ולעובדה, שכבר הוזכרה, שהאתוס הלאומי הפלסטיני מכיר בפלסטינים כחברה מוסלמית סונית עם מיעוט נוצרי. סיבה נוספת קשורה, לדעתי, לפיצול הגאוגרפי המאפיין את החברה הפלסטינית והמשתקף בכך שפלסטינים מחבלי ארץ שונים ממעטים להכיר את אזורי הארץ האחרים.

קיימת אי התאמה ברורה בין הדרך שבה התנועה הלאומית הפלסטינית תופסת את שבעת הכפרים לבין הדרך שהם נתפסים בה בלבנון. ככפרים הכלולים בגבולות פלסטין ושחלה עליהם התביעה לזכות השיבה תושביהם שרויים עמוק בתוך האתוס הלאומי הפלסטיני. אולם הדגשת השיעיות שלהם תוך תביעה לסיפוח שטחי הכפרים ללבנון,

37 על טקסי השיבה האלה ראו: Ben-Ze'ev and Aburaiya 2004.

38 הסיורים אורגנו על ידי ועד ההגנה על זכויות העקורים, החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון, אגודת נצרת לפיתוח התרבות. ראו: <http://www.alkrama.com/arshif/4/news/n4/news1552.htm>; <http://www.aljabha.org/q/print.asp?f=-3300855868.htm>; מֶרְכּוֹ בְּדִיל, חַק אֶל-עֹרֵדָה, 7.9.2004.

39 שני פרסומים בולטים - וככל הנראה היחידים - שבהם ישנה התייחסות להיות הכפרים שיעים הנם אל-עבאסי 1996 וערפאת 1999.

40 בשיחות אלו סופר לי על תופעה חדשה של פלסטינים סונים בודדים שהופכים לשיעים באמצעות דְּעוּה אסלאמית שיעית המגיעה מאיראן ומלבנון, אך זו פרשה שונה לגמרי הוועקת למחקר אחר.

מערערת לא רק את הסמל של זכות השיבה אלא גם את הלגיטימיות של הגבולות המוסכמים של פלסטין כפי שנקבעו על ידי בריטניה וצרפת. חסן נסראללה, מוכ"ל חזבאללה, עמד על אנומליה זאת במאי 2000. כאשר נשאל על עמדת חזבאללה בנוגע לשבעת הכפרים הוא ענה: 'ביקשנו מממשלת לבנון לתבוע את זכותה ולהשתלט מחדש על הכפרים הללו כי אנו מחשיבים אותם לבנוניים. לכן, צריך להשיב אותם לשליטת ממשלת לבנון. אם הצרפתים נתנו אותם לבריטים, שנתנו אותם לישראל, אין להסכם הזה תוקף חוקי'.⁴¹

כאשר נשאל מה יאמר לטוענים שב־1923 סופחו כפרים אלו לפלסטין ושיאסר ערפאת רואה בהם חלק מאדמת פלסטין, ענה נסראללה: 'זו בעיה מורכבת שיש לבחנה לעומק. מה שחשוב לנו הוא שכפרים אלו יילקחו מישראל. אם הם מוחזרים במסגרת מדינה פלסטינית, כי אז הנושא פתוח לדיון, אולם אם הנשיא ערפאת תובע את הכפרים הללו רק כדי ליתם לישראל, זה יהיה מעשה של בוגדנות חמורה'.

היכן עומדים תושבי הכפרים עצמם בתוך כל הסיפור הזה? קשה מאוד להעריך את רגשותיהם בעניין, הן משום שמדובר כיום בלמעלה מ־20,000 איש והן משום שקשה לחוקר ישראלי שגישתו אליהם חסומה לברר את עמדותיהם בנושא. אולם, מתוך שבבים של מידע המופיע בעיתונות לבנונית ובאינטרנט נראה כי דעותיהם חלוקות. קבלת אזרחות לבנונית הייתה מהלך רב משמעות עבורם כי היא שיפרה את איכות חייהם באופן דרמטי. מאז 1994 הם יכולים לעבוד בלא מגבלות, להיות בעלי רכוש פרטי ולהורישו לילדיהם, לנסוע ולטייל באופן חופשי ובכלל, לחיות חיים נורמליים בלבנון. במסגרת המתח הלבנוני-פלסטיני הם יכלו להרחיק עצמם מהאיבה העזה של לבנונים רבים חשים כלפי הפליטים הפלסטינים. אולם למרות העובדה שהם קיבלו אזרחות לבנונית, רבים מהם עדיין תובעים להיות כלולים במסגרת זכות השיבה הפלסטינית, לפחות באופן פורמלי, שהרי יש הבדל בין אזרחות לזהות לאומית, ואזרחות לבנונית אינה מבטלת בהכרח את זהותם הלאומית הפלסטינית, אם היא קיימת. אכן, חלקם טוענים שמאז ומתמיד היו לבנונים בעוד אחרים מדגישים את זהותם הפלסטינית. נראה כי שיוכם הלאומי תלוי במידה רבה בניסיון חייהם. למשל, פעיל באש"ף, פליט מאחד משבעת הכפרים, העיד ב־1994 שהוא לעולם לא יסכים לקבל אזרחות לבנונית מכיוון שהוא פלסטיני בכל רמ"ח אבריו.⁴² במקרה שלו, החיים כלוחם עיצבו את זהותו, או

The Washington Post, February 2, 2000; *Middle East Insight*, February 20, 2000

http://almashriq.hiof.no/general/300/320/327/fafo/reports/FAFO1773_2.html

בלשונו: 'הנשק עיצב את זהותי'. לעומת זאת אין ספק כי מוחמד אל-כַּרְגַּ'אני מהונין, אחד מנציגי חזבאללה לשעבר בפרלמנט הלבנוני, עבר תהליך של לבנוניזציה באמצעות פעילותו בארגון הלבנוני השיעי.⁴³ הוא ואחרים כמותו רואים בחוק ההתאזרחות של 1994 תיקון של טעות היסטורית. למשל, צאצא של אחד הכפרים כתב בספר האזרחים של אתר האינטרנט, Palestine Remembered (אחד האתרים הרבים העוסקים בזיכרון והנצחת פלסטין לפני 1948) שכפרו אינו פלסטיני ושטעות לכלול אותו בפלסטין. דבריו עוררו ויכוח בקרב מבקרי האתר, חלקם תושבי שבעת הכפרים שענו לו. אחד מהם ענה במילים אלו:

הזהות הלאומית הפלסטינית עוצבה באמצעות נישול. פחות ממחצית מכפרנו נמצא במה שהוא היום לבנון והשאר בשליטת ישראל. בשל כך נאלצנו לברוח. הנישול שלנו ושל רבים אחרים עיצב את הזהות הפלסטינית. היום אנחנו נושאים דרכונים לבנוניים כתוצאה מאזרוח תושבי הכפרים. [...] אולם רוב זיכרונותינו והזהות שלנו שוכנים בתוך ישראל היום, וכתוצאה מכיבוש זה אנו רואים עצמנו פלסטינים.⁴⁴

עדות זאת משקפת היטב את המורכבות של זהותם של תושבי שבעת הכפרים. פיזית הכפרים שוכנים בקו הגבול בין ישראל/פלסטין ולבנון וברובד הדימויי הם הפכו לקו התפר בין שתי זהויות שונות, לעתים חיות בהרמוניה זו עם זו ולעתים מתנגשות.

סיכום

הסיפור שהוצג כאן מראה כי המעבר מההקשר הרחב אל המקרה הפרטי מאפשר לנו לחדד את התובנות שלנו על דינמיקה של גבולות במזרח התיכון, על עיצובן של זהויות לאומיות ועל אופיו של הסכסוך הישראלי-ערבי. צרפת ובריטניה קבעו במדויק את קו הגבול המפריד בין שטחי המנדטים שלהן. בדוחות ועדת פולה'ניוקומב אפילו צוין שנעשה מאמץ להתחשב בבעלות על אדמה ובנטייתן הטבעית של אוכלוסיות הגבול. אולם, כמו במקומות אחרים במזרח התיכון, ולמעשה בעולם הקולוניאלי כולו, לא ניתן

---

43 מעניין לציין שאחד מבני משפחתו של אל-כַּרְגַּ'אני היה האמאם של הכפר וחבר המשלחת של הונין שב-1948 ביקשה לערוך הסכם ידירות עם כפר גלעדי ושהאמינה ביצדק יהודי, כפי שתואר בדו"ח המפגש. ראו הערה 14.

44 <http://www.palestineremembered.com/Acre/Tarbikha/MessageBoard49.html>

היה לשרטט גבולות אלו בלי להפריע לאוכלוסייה המקומית שעבורה היו קווים אלו חסרי משמעות. למרות זאת, מלאכותיים ככל שהיו, הפכו הגבולות הפוליטיים באזור לעובדה, וסוריה, לבנון, פלסטין וירדן הפכו למציאות. אילו לא נולדה ישראל ב־1948 ופלסטין הערבית הייתה קמה במקומה, סביר להניח ששבעת הכפרים היו משתלבים בתוך מדינת פלסטין. גם אם הכפרים לא היו משתלבים במדינת פלסטין הייתה הבעיה נשארת ונפתרת במסגרת הדינמיקה הבין־ערבית שלרוב אינה נוטה לאלימות פיזית בין מדינות. אולם, ישראל נולדה וגבול פלסטין־לבנון נכנס אל תוך תחום הסכסוך הישראלי־ערבי.

מקרה שבעת הכפרים מלמד אותנו גם על עיצובן והתפתחותן של זהויות לאומיות במזרח התיכון. מדוע שיעים 'שייכים' באופן טבעי ללבנון ולא לפלסטין? אם יש פלסטינים מארונים מדוע לא יהיו פלסטינים שיעים? אלו אינן שאלות בעלמא. נוצרים לבנונים שאלו שאלות דומות לפחות עד שישאל נוסדה ב־1948. חלקם היו מוכנים לוותר לחלוטין על האוכלוסייה השיעית בדרום לבנון, אחדים דיברו על טרנספר של הקהילה השיעית, בעוד אחרים העלו את האפשרות לתקן את גבולות לבנון ולאפשר סיפוח של ג'בל עאמל לשטח ישראל או לשטח סוריה.⁴⁵ לבסוף, הגבולות ואוכלוסיית לבנון נותרו ללא שינוי, כפי שאירע בכל גבולות המזרח התיכון שנוצרו אחרי 1920. מעניין, שעליית כוחם של השיעים בלבנון אפשרה לעדה זו לא רק לבסס את מעמדה בתוך החברה הלבנונית אלא גם להציב את עצמה כחוד החנית של לבנון ושל העולם הערבי כולו במאבקו נגד ישראל. המעבר מעדה שכוחה וזניחה לעדה חזקה ומרכזית שינה את התודעה העצמית של שיעים רבים בלבנון ואפשר בסופו של דבר גם את אזרוח תושבי שבעת הכפרים.

מכיוון שרוב הצדדים באזור מכבדים את הגבולות הפוליטיים של המזרח התיכון כפי שנקבעו אחרי מלחמת העולם הראשונה, אין להניח שגבול ישראל־לבנון יתוקן גם

45 ראו את עמדתו של אמיל אדה, אחד המנהיגים המארוניים הבולטים ביותר בימי המנדט הצרפתי, בעניין: Zamir 1982. ראו גם דו"ח של אליהו ששון על פגישה עם בשארה אל־ח'ורי, גם הוא אחד המנהיגים המארוניים הבולטים ביותר בימי המנדט הצרפתי ונשיא לבנון בין 1943-1952. בדו"ח ששון מצטט מפי אל־ח'ורי את הדברים הבאים: 'בינינו וביניכם ניצב חיץ שיש להסירו, והוא ג'בל עאמל. יש הכרח לפנותו מתושביו השיעים, המהווים סכנה מתמדת לשתיה הארצות ואשר שיתפו פעולה בזמן המאורעות בארץ ישראל עם כנופיות המופתי בהברחת נשק ואנשים'. ששון 1978: 224. אל־ח'ורי, לדעתי, לא התכוון, ולו לרגע, לשתף פעולה עם הסוכנות היהודית בנושא, אך עצם העובדה שהעלה את 'בעיית ג'בל עאמל' מעידה על כך שמחשבות כאלה עלו אפילו בקרב מנהיגים מארוניים כמותו שהיו ידועים ביחסיהם הטובים עם מוסלמים לבנונים.

ביום שבו יחתם הסכם שלום כולל וישראל תשיב את כל השטחים שכבשה במלחמת 1967. לכן, נראה כי תושבי שבעת הכפרים ישתלבו בהדרגה בקרב האוכלוסייה השיעית בלבנון. הם, כמו שאר הפליטים הפלסטינים, ייאלצו להמתין להסכם שלום ישראלי-פלסטיני שיטפל בהיבטים הרגשיים ביותר של הסכסוך: זכות השיבה ומידת אחריותה של ישראל ליצירת בעיית הפליטים. תושבי שבעת הכפרים – תרביח'א, ק'נס, הו'נין, אל-מאלכ'יה, אָבֶל אל-קָמָח, נבי יושע וסָלְחָא – אינם יותר מאשר כלי משחק במציאות הגאו-פוליטית במזרח התיכון. אולם באמצעות סיפורים כמו שלהם אנו יכולים להבין טוב יותר את הסכסוך ואת היבטיו האנושיים.

ביבליוגרפיה

ארכיונים

ארכיון המדינה, ירושלים.
הארכיון הצינוני המרכזי (אצ"ה), ירושלים.
ארכיון תולדות ההגנה (את"ה), תל אביב.

עיתונים שהוזכרו במאמר

The Daily Star (Beirut)
Middle East Insight (Washington)
The Washington Post (Washington)
אֵילָאָף (דמשק)
אל-בַּיְאָן (ביירות)
אל-וַטָּן (ביירות)
אל-חַיָּאת (לונדון)
אל-כַּפָּאח אל-ערבי (ביירות)
אל-מַסְתַּקְבַּל (ביירות)
אל-נַהָאר (ביירות)
אל-סַפִּיר (ביירות)
אל-עַהְד (ביירות)
אל-תַּלְרִיאָף (ביירות)

ראיונות

ראיון טלפוני עם זְכִים וְכִים, 15.4.2005.
ראיון עם אורי הורביץ, 26.6.2005.

פרסומים רשמיים

Agreement between Palestine and Syria and The Lebanon to Facilitate Good Neighbourly Relations in Connection with Frontier Questions, February 2, 1926.

Barron, J. B., 1923. *Report and General Abstracts of the Census of 1922*, Jerusalem: Greek Convent Press.

E. Mills, 1933. *Census of Palestine, 1931*, Alexandria: Whitehead Morris Limited.

מקורות

בזי, מִסְטַפּא, 2002. גִּבְל עֵאמֶל וְתֹאבְעָה פִי שְׂמָאֵל פְּלֶסְטִין, ביירות: דאר אל־מוֹאסֶם. ביגר, גדעון, 2001. ארץ רבת גבולות, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון. ברור, משה, 1970. גבול הצפון של ארץ ישראל ופרשת קביעתו בתקופת המנדט, חניטה: חמ"ל.

ברסלבסקי, יוסף, 1939. 'גדר התיל וגבול הצפון', בתוך: ברכה חבס (עורכת), הגודרים בצפון, תל־אביב: הוצאת המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י. ג'אבר, מנד'ר מחמוד, 1999. אל־שריט אל־לִבְנָאֵנִי אל־מַחְתֵּל, ביירות: מִאֶסְסֵת אל־דְרַאסַת אל־פְּלֶסְטִינִיָה.

דְבֹאֵר', מצטפא, 2002. בְּלֵאֲדָנָא פֶּלֶסְטִין, כפר קרע: דאר אל־תְּדֵא. דיב, יוסף, 1984. אל־גִּ'נוֹב תַּחַת אל־אַחְתֵּלֵאל, יוֹמְיַאֵת, וְתֵאֲאָק, [ביירות]: תְּרַפֵּת אַמֶּל אל־מַכְתֵּב אל־אַעְלָאמִי, קֶסֶם אל־דְרַאסַת.

הרכבי, יהושפט, 1977. האמנה הפלסטינית ומשמעותה, ירושלים: מרכז ההסברה. ושיץ, יוסף, 1947. הערבים בארץ ישראל, מרחביה: הקיבוץ הארצי. כהן, הלל, 2004. צבא הצללים: משת"פים פלסטינים בשירות הציונות, 1917-1948: מודיעין, מדיניות, התיישבות, התנקשויות, ירושלים: עברית. לִבְפִי, ג'וֹיָף, 1999. 'אל־תִּגְנֶס פִי לִבְנָאֵן בִּין אל־קֵאֲנֹן ואל־וֹאֲקֵע', בתוך: דוֹלֵת לִבְנָאֵן אל־פִּפִיר, ביירות: מְנִשׁוֹרַאֵת אל־גִּ'אֲמַעָה אל־לִבְנָאֵנִיָה.

מוריס, בני, 2000. תיקון טעות, תל־אביב: עם עובד. מִסְטַפּא, אֲמִין, 2003. אל־מַקְאֹמָה פִי לִבְנָאֵן 1948-2000, ביירות: דאר אל־תְּאֲדִי. אל־עַפְאֵסִי, מִסְטַפּא, 1996. קְרֵא קְרֵאָא סִפְד פִי עֵהָד אל־אַנְתְּדַאב, אל־גִּ'יֵשׁ: הוצאת המחבר.

מִרְפֹּו בְּדִיל, 2004. חֶק אל־עוֹדָה, בית לחם: מרכז בדיל. עֲלוֹיָה, חֶסֶן, 1984. אל־גִּ'נְסִיָה אל־לִבְנָאֵנִיָה וטְרַק אֶסְתַּעַדְתָּהָא, חמ"ד: הוצאת המחבר. ערפאת, ג'מיל, 1999. מן ד'אפרת אל־וֹטֵן: אל־קְרֵא אל־פֶּלֶסְטִינִיָה אל־מַהְגֵּרָה פִי אל־גִּ'לִיל, משהד ונצרת: הוצאת המחבר.

- אל־רִיס, פֶּאָאָז חסן, 1984. אל־קָרָא אל־גִּנוּבִיָּה אל־סַבְעָ, בִּירוֹת: מְאָסֶסֶת אל־וֹפֶאָא. שמעוני, יעקב, 1947. ערביי ארץ־ישראל, תל אביב: עם עובד.
- שריג, גבי, 1990. מנרה גבול הצפון 1943-1949, רמת אפעל: יד טבנקין.
- ששון, אליהו, 1978. בדרך אל השלום, תל־אביב: עם עובד.
- Ben-Ze'ev, Efrat, and Aburaiya, Issam, 2004. "Middle Ground" Politics and the Repalestinization of Places in Israel', *International Journal of Middle East Studies* 36: 639-655.
- Chalabi, Tamara Ahmad, 2003. 'Community and Nation-State: The Shi'is of Jabal 'Amil and the New Lebanon, 1918-1943', Ph.D. Dissertation, Harvard University.
- Garfinkle, Adam, 1994. *War, Water and Negotiations in the Middle East: The Case of the Palestine-Syria Border, 1916-1923*, Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies.
- Hof, Frederic C., 1985. *Galilee Divided: The Israel-Lebanon Border, 1916-1984*, Boulder: Westview Press.
- Haddad, Wadi D., 1985. *Lebanon: The Politics of Revolving Doors*, Washington D.C.: Praeger.
- Kaufman, Asher, 2002. 'Who Owns the Shebaa Farms? Chronicle of a Territorial Dispute', *Middle East Journal* 56: 2: 576-596.
- al-Khazin, Farid, 1997. 'Permanent Settlement of Palestinians in Lebanon: A Recipe for Conflict', *Journal of Refugee Studies* 10: 3: 275-293.
- Maktabi, Rania, 2000. 'State Formation and Citizenship in Lebanon: The Politics of Membership and Exclusion in a Sectarian State', in: Nils A. Butenschon, Uri Davis, & Manuel Hassassian (eds.), *Citizenship and the State in the Middle East: Approaches and Applications*, New York: Syracuse University Press, 146-178.
- Sayigh, Rosemary, 1994. *Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon*, London: Zed Books.
- Toye, Patricia (ed.), 1989. *Palestine Boundaries, 1833-1947*, Slough, England: Archive Editions.
- Zamir, Meir, 1982. 'Smaller and Greater Lebanon', *Jerusalem Quarterly* 23: 34-53.

אתרים באינטרנט

<http://www.elaph.com/elaphweb/ElaphWeb/Archive/1016964821140418300.html>

<http://www.information-international.com/iimonthly/issue3/index.html>

http://www.al-ahrar.com/archive/news_24-04-04.htm

<http://al-awassef.com/modules.php?name=News&file=article&sid=357>

http://www.tayyar.org/tayyar/articles.php?article_id=3389&type=news

<http://www.alkrama.com/arshif/4/news/n4/news1552.htm>

<http://www.aljabha.org/q/print.asp?f=-3300855868.htm>

http://almashriq.hiof.no/general/300/320/327/fafo/reports/FAFO177/3_2.html

<http://www.palestineremembered.com/Acre/Tarbikha/MessageBoard49.html>

